

Szavak dolgainkra. A szellemi örökség értelmezési lehetőségei

Mariannick Jadé: Patrimoine immatériel.
Perspectives d'interprétation du concept de patrimoine.
Párizs: L'Harmattan, 2006. 273 p.

Mi a közös az El Güegüense nevű nicaraguai színdarabban és a vanuatui homokrajzolásban? Az egyik esetben egy általában nyolc férfiból álló utcai csoport színes maszkokat öltve táncol, míg a másikban a rajzoló egy ujjal geometrikus mintákat rajzol a homokba. Az álarcosok Szent Sebestyén ünnepén a gyarmatosítók ellen tüntetnek táncaikkal, a homokrajz igazi mestere pedig – mondják – nem csupán a formákat ismeri, de jelentőségük mélységét is mesterien érzi, és tovább is adja nézőinek. E sokféle minta nem annyira képek ismerete tehát, *mint inkább a dolgok kiveszőben lévő tudása*. Végső soron mindkét imént említett esetben – Európán kívüli – gyakorlatok, rituálék átadásáról van szó, valamiképpen *megfoghatatlan* cselekvésről. Olyan tevékenységről, mely ráadásul eltűnőben van, ezért védettnek nyilvánították, és immár fel is került az emberiség szellemi öröksége mesterműveinek listájára.¹

A „szellemi kulturális örökség” (*Intangible Cultural Heritage; Patrimoine culturel immatériel*) viszonylag új fogalom. Mariannick Jadé a szellemi örökség értelmezéseinek lehetőségeit tárgyaló kötetéhez írt előszavában Jacques Maigret az örökség eszméjének és a Másikhoz való viszonyulásunknak a megváltozásához köti megjelenését, hangsúlyozva, hogy a fogalom alkalmazását és kiterjesztését néhány éve zömmel a nem nyugati kultúrkör országainak képviselői szorgalmazzák, akik nem azonosulnak maradéktalanul a kulturális örökség markánsan tárgy-, csont- és épületközpontú felfogásával. Jadé könyvében arra a történeti folyamatra reflektál, melynek során az – Európában az ereklyekultuszhoz kötődő – örökség fogalma számtalan jelentésárnyalattal gazdagodott.

A kötet nagy teret szentel az UNESCO-nak mint intellektuális és szellemi műhelynek, mivel e „gondolatlaboratórium” a 20. században a világörökség-fogalom kapcsán, míg az ICOM a múzeumokkal összefüggésében dolgozik valamilyen kulturálisörökség-fogalommal.

Azonban a kulturálisörökség-fogalom ma meghatározhatatlanul szétfolyó, diszciplínák fölötti, provokatív terminus, melynek intézményesülése párhuzamos a társadalomtudományok kulturális-nyelvi fordulatával (Sonkoly 2008:248).

Jadé könyve egyszerre eszme-, fogalom- és intézmény-„történeti” kísérlet, episz-

temológiai munka. *Európai* könyv, amennyiben európai – elsősorban francia – talajon sarjadt, a jelenkor emlékezetintézményeiben a többi kontinens felől érkező kérdésekre való válaszok keresését mutatja.

A fenomenológiai iskolázottságú szerző konzekvensen megkülönbözteti az örökségtényt (*fait patrimonial*) és az örökséget. Ugyanígy beszél a múzeum jelenségéről és a múzeumból. Az örökség kapcsán olyasféle paradigmaváltást emleget, mint az etnográfáról az etnológiára való áttérés, mely egyértelművé tette, hogy nem a tárgy, hanem az ember (a felhasználó) a fontos. Ezért az iméntiek mintájára megkülönböztet patrimonográfiát (heritográfiát) és patrimonológiát (heritológiát). Jadé számára tehát létezik külön, a kulturális örökséggel foglalkozó szaktudomány, jóllehet a terület heterogenitása miatt ezt többen kétségbe vonják. Hozzá kell tennünk nyomban: Jadét a szemléletváltás érdekli, s ezen belül is az, hogy mi az új diszciplína alapkérdése: mit őrizünk, és mit őrzünk meg? Hogyan és milyen prioritások szerint?

Az „örökség” integratív voltából következően egy sor olyan lényeges kérdés sorakoztatható fel, mint a megőrzés politikája és technikái, a muzeológia új útjai. A muzeológusok fő feladata a megváltozott viszonyok közepette az ismeretek átadása, a különböző nemzedékek közötti kommunikáció biztosítása. Ilyenformán a muzeológus nem őr, hanem közvetítő. De ne vágjunk a dolgok elébe, lássuk, hogyan építkezik Jadé!

A kötet négy fő részre oszlik. Az első fejezetben a szerző áttekinti a francia példát, a fogalom gall elterjedését és használatát. A franciában a szó latin gyöke a *patrimonium*, ám az *heritage*, *héritage* is használatos örökség értelemben. Az *héritage* a magán-szférában a hagyaték átszállását, a megöröklést jelenti, a *patrimoine* ezzel szemben a közsférában átszálló örökségre vonatkozik. Történetileg a francia forradalom során az elkobzott vagyomból a népre szálló örökséghez és az úgynevezett „közjó” fogalmához kötődik, ezért a *patrimoine* leginkább az angol *legacynak* felel meg, és nem a *heritage*-nek. A példák alapján nyilvánvaló, hogy a *szellemi* örökség fogalmának mind szélesebb körű használata destabilizálja magát a korábban bevett örökségfogalmat.

Jadé a könyv második részében a világörökség fogalma felől közelít; azt vizsgálva, hogy az 1972-ben elfogadott, a világörökség védelméről szóló egyezmény milyen örökségfelfogással operál. Jóllehet az egyetemest célozta meg, a világörökség fogalma korántsem egyetemes – mondják a kritikusok. Az emlékművekre (épületekre) és tárgyakra ragasztott „az emberiség világöröksége” címke ugyanis kizárja a nem nyugati kultúrköröket. Ezért volt történelmi esemény – hangsúlyozza Jadé – a szellemi örökség fogalmának felvetése és a védelméről szóló egyezmény elfogadása 2003. október 17-én. Több szinten is jelképes eseményről van szó tehát, a kulturális sokszínűség, egyúttal a nem nyugati kultúrák elismeréséről. Úgy is mondhatnánk persze, hogy a kulturális örökségfogalom immár hivatalos dekolonializációjáról.

Az egyezmény előzményének tekinthető egyfelől az UNESCO 1989-es ajánlása a hagyományos népi kultúra védelméről, másfelől pedig a kulturális sokszínűség éve (2002), mely a globalizáció kihívásaival szemben kívánta propagálni a veszélyeztetettnek érzett kulturális diverzitást. A szóhasználat nem véletlen. Jadé több ponton felhívja a figyelmet a szellemi kulturális örökség és a fenntartható fejlődés fogalma közti hasonlóságra. Az utóbbi esetében a tárgyhoz kötődő reflexiók középpontjában az áll, miképpen tartható mederben az ipari fejlődés. Az előbbinél az egyik legfontosabb

kérdés: hogyan óvható meg egy élő közösség dinamizmusa? Vagyis egyik esetben sem dolgok anyagi fenntartásáról, hanem a folyamatos megújulás biztosítását célzó védelmi stratégiákról van szó.

A biodiverzitás említett analógiájánál maradván a kérdés úgy vetődik fel immár az örökségvédelemben is, hogy miképpen óvjunk egy rendszert, egy ökoszisztémát. A védelem definíciója az egyezmény szerint: „a szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések” összessége, „beleértve az ilyen örökség azonosítását, dokumentálását, kutatását, megőrzését, védelmét, támogatását, megerősítését, terjesztését – különösen az iskolarendszeren belüli és kívüli oktatás segítségével, csakúgy, mint az ilyen örökség különféle aspektusainak felélesztését”.²

Nemzeti szinten a feladat eszerint a hozzáférés biztosítása, az „oktatás, a tudatosság erősítése”. Vagyis az örökségvédelmi technikák lényege éppen nem a múlt mumifikálása, hanem a kreatív lényeg megóvása, mely a természet és a kultúra megújulásának folyamatosságát biztosítja. Az örökségvédelem-politika itt a változóhoz kötött, és nem a rögzítettet. Ez pedig – mutat rá Jadé – lényeges különbség. A 2003-as egyezmény előmozdítja az emberi kreativitás tiszteletét is, szétzúzza a régi bipolaritást, és rehabilitálja az örökséget mint fogalmat. Mögötte dinamikus időszemlélet van.

E konvenció szerint a szellemi kulturális örökség „olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy, műalkotás és kulturális színhely –, amelyet a közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség – amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelemre adott válaszként állandóan újratemetnek – az identitás és a folytonosság érzését nyújtja számukra, ily módon segítve elő a kulturális sokszínűség és emberi kreativitás tiszteletét.”³

Ámde mit értünk azon, hogy *élő*? Mi történik például akkor, amikor egy ökoszisztéma vagy kulturális rendszer épp kihalóban van? És mi mindent jelenthet az új értelmezési keret? A kötet harmadik része (*Perspective d'interprétation du concept de patrimoine*) azokat a diskurzusokat járja körül, melyek a fenti kérdéseket feszegetik. A 2003-as egyezmény mindenekelőtt utat nyitott a Nyugat egyeduralmának letöréséhez, s az élő/eleven múlt fogalma a kulturális egyediség biztosításához. Az univerzalizmus eszméje immár egészen más szinten jelenik meg. E felfogás szerint az örökség folyamat. A veszteségre, eltűnésre adott, mélyen emberi választ tükrözi. Az örökségvédők együttes célja pedig a szellemi kulturális örökség fogalmának bevezetésével az, hogy megértsék a megőrkítés folyamatát, ami mozgatja az embert. Ez ugyanis minden kultúrában jelen van, bár különbözőképpen: míg Nyugaton inkább materiális, másutt inkább szóbeli természetű.

Amennyiben a szellemi kulturális örökség a megóvás és nem a konzerváció dinamikájába ágyazódik, akkor joggal kérdezhethetjük: magát az anyagot mentsük tehát, vagy létrehozásának ismeretét? Egyáltalán: kik óvnak meg, mit és kiknek? Ezen a ponton a kollektivitás, a közösség problémájába ütközünk. Jadé részben történeti példát hoz: a franciában a forradalom óta az örökségnek alapvető jelentésrétege a 'közjó'. De ki a 'köz', akinek a javára megóvunk valamit? Hogyan értelmezzük azt? Jadé frappánsan matrjoskabáéhoz hasonlítja a közjó (*bien commun*) fogalmát, vagyis mindegyik baba egy kollektivitást jelöl – a legkisebbtől a legnagyobbig: közösségi, nemzeti, kontinentális

és világörökség – s jóllehet ezek egymástól független fogalmak, együtt is tudnak létezni.

Végül a kötet negyedik, számunkra talán legizgalmasabb részében Jadé azt tekinti át, hogyan adaptálják a jelenkori múzeumok a szellemi örökség fogalmát, miképpen tart a Nyugat a hagyományos *kriptamúzeumoktól* (*musée cimetière*) az élő emlékezet múzeumai felé.

Az örökségtény és a múzeum fenoménje kölcsönösen gazdagítják egymást, és kölcsönösen függenek a társadalmi mezőtől, amelybe születnek. Az új muzeológia az ember viszonyulásait vizsgálja az őt körülvevő valósághoz. Ebből a szempontból a múzeum mint elnevezés intellektuális eszköze a folytonosan változó történeti valóság tanulmányozásának. Ennek elemzésében Jadé öt mozzanatot különít el:

1. az örökségtény megértése, hiszen a „múzeum” ennek szolgálatába állított eszköz;
2. az alkalmazott politika természetének azonosítása aszerint, hogy megóvásról és/vagy konzervációról van szó;
3. a médiatípus meghatározása (intézmény, kutatóközpont, botanikus kert, állatkert, ember stb.);
4. kulturális környezet;
5. történelmi kontextus.

Jadé a következőkben azt vizsgálja: milyen a múzeum kortársi értelmezése, milyen variációi vannak, hogyan adaptálódnak ezek az aktuális örökségtény követelményeihez, milyenek az elsajátítás formái, és végül milyen elméleti következményei vannak az új szemlélet elterjedésének.

A klasszikus nyugati múzeumkép szerint a múzeum *tárgyak* őrzési helye. A hagyományos múzeumot általában temetőhöz hasonlítják, ahol a kontextusvesztett műtárgyak halotti csendjében a vitrin és a látogató közötti távolság áthatolhatatlan. Az emlékezés azonban – ha végigvitt folyamat – a megújuláshoz visz közelebb. A hagyományos múzeumok háttérbe szorítják a projektív emlékezetet, lévén hermetikusak. Pedig ez a fajta intézmény csak egyik konfigurációja a múzeumnak – figyelmeztet Jadé. A 21. századi elméleti viták immár szembeállítják a hagyományos, illetve a modern múzeumokat, valamint az eleven emlékezet múzeumait. A modern múzeumok közé azokat az intézményeket sorolják, melyek – szembefordulva a megszállott tárgyhalmozással – már többfunkciós kultúrközpontok: könyvtárak, fotótékák, kutatóközpontok is egyben. Alkotóik számára a múzeum médium, mely a jövő alakítására szolgál. Falai között a múlt dicsőítése helyett erősebb a közművelődési célzat. Lényegesen eltérő ideológiai reprezentációval van tehát itt dolgunk, mint a hagyományos múzeumok esetében.

Az élő emlékezet múzeumai előtérbe kerülnek akkor, ha tekintetbe vesszük a régóta húzódo disputát az emlékezetmunkáról és a múzeum fenoménjeinek erre gyakorolt hatásáról. A szellemi örökség fogalmának megjelenése és megerősödése az élő emlékezetmúzeumok malmára hajtja a vizet. Az emlékezethez azonban emlékezők is keltenek. Itt jutunk el egy lényeges ponthoz: a modern múzeum és a közösség viszonyához. E felől közelítve Jadé a közösségeken belül megkülönböztet *a)* akkulturált közösségeket (a gyarmatosítás áldozatait), *b)* közösségi kollektivitásokat (több egyénből álló csoportokat) és *c)* úgynevezett nacionalista csoportokat. Az elsőben az identitás sé-

rült, a másodikban az identitás forrása a kultúra, a harmadikban a kulturális identitás politikai fegyver az ellenségként megfogalmazott másikkal szemben.

A cselekvők alapján a szerző a modern múzeumokon belül legalább három aktort különböztet meg: az államot (amennyiben a nemzeti múzeumok kormányzati és diplomáciai direktíváknak, a fenntartó politikájának vannak alávetve); a tudományos szakembereket (kutatóintézeteket) és végül a muzeológusokat (akik az előbbiekkal együtt tudományos közegként/közösségként védik a „saját” örökségüket).

Ezen a ponton egyébiránt fontos megjegyezni, hogy a közösségek is érdekeiket védik. A következő évtizedekben épp ezért az etnológusok például olyasféle korlátozásokkal szembesülhetnek majd, melyekhez eddig nem szoktak hozzá. Várhatóan a copyright új módozatai terjednek el, s így például egy védett személy meséi korántsem biztos, hogy hozzájárulása nélkül sokszorosíthatók lesznek. Az UNESCO jelen álláspontja szerint az ember immár nem a tudomány tárgya, hanem saját identitásának birtokosa. A tudósok ennek elismerésével lemondanak a birtokukba jutott örökség kizárólagos használatáról. Megkérdőjeleződik tehát a másik bemutatásának múzeumi módja, illetve lehetősége.

E gondolatmenetnél maradva a hogyan tovább rendkívül fontos kérdése úgy fogalmazódik meg: hogyan szakítsunk a túlságosan a(z el)múlt felé forduló koncepciókkal, melyek tagadják a közösségek jogát a megújulásra? Miként mutassunk be egy eleven közösséget? Az egyik lehetséges megoldás, hogy a kortárs alkotások nagy szerepet kapnak a kiállításokban. Az átgondolt és módszertanilag következetes kiállítás képes összehangolni a különféle aktorokat. Az ismeretek visszaadásának (*restitution*) objektivitása a muzeológusokat igazi közvetítőkké teheti. Ezen a ponton kölcsönös érdekek ismerhetők fel a modern múzeumok és a közösségek között.

Francia földön részben terminológiai innovációkkal próbálták felülírni a hagyományos múzeumot: így például a *Historial* bevezetésével (a *memorial* mintájára). Ez természetesen szemléletbeli megújulást is jelent. Magyar kontextusban a szóbeli hagyományok megóvásának, az interaktív kiállítások megrendezésének és a múzeumpedagógiai módszereknek lehet jelentős szerepük a múzeumfogalom kitágításában, a megőrzött ismeretek átadásában.

Az új utak megtalálása céljából a partnerségi politika ezért rendkívül időszerű. Az eredményes információ- és tapasztalatcsere segítheti a szellemi kulturális örökség megóvását.

Nincs azonban általános recept – figyelmeztet Jadé –, minden esetben az adott kultúra dönti el a védelem gyakorlatát. E gondolat jegyében nem normákat, hanem eszköztárakat kell kidolgozni, melyek alkalmazhatók egy adott helyi közegben. Vagyis gyakorlatokat lehet/kell megközelíteni, ugyanakkor a cél az emberi kreativitás serkentése, nem pedig a kultúrák befagyasztása. Jadé – aki ügyes kézzel foglalja össze a témához kötődő diskurzusokat – éppen ezért tartja történelmi eseménynek a szellemi örökségről szóló egyezmény elfogadását. A konvenciót valóságos fordulatként értelmezi az örökségfogalom történetében, s a továbbiakban fölveti azt a kérdést: vajon a szellemi örökség fogalma nem teszi-e lehetővé, hogy elhagyjuk azt a zsákutcát, ahová a „kulturális örökséggel” jutottunk? A Nyugat/nem Nyugat bipolaritása vajon meghaladható-e így? Jadé szemében az új interpretáció pozitív alternatívát kínál, és utat

nyit a kulturális sokszínűség elismerése, egyben a nyugati, „klasszikus” múzeumkép akkulturálódása felé.

Mindezek mögött persze nem nehéz tetten érni a veszteségtől, a tájak, ökoszisztémák, életközösségek eltűnésétől való félelmet. A kötet olvastán nem szakadunk ki a felvilágosodás századának nyugati progressziónézetéből s az önmagát is megkérdőjelezni képes kritikai gondolkodás köréből. Ezért tán nem véletlen, ha e recenzió végén éppen Kazinczy sorai jutnak eszembe: „Egyedül a pók az, ami mindent magából szed, fon és szöv: az embernek az az elsőség jute, hogy egy ponton vesztve ne álljon, hanem tehetségeit használván, s mások találmányait eszmélettel követvén, a tökéletesedés útján előbbre haladhasson. Valamivé ő lesz, e két szernek egyesítése által lesz. S midőn az ortológus a nyelv elváltozásától retteg, nyilván összetéveszti a nyelv mostani színét és magát a nyelvet. Pedig e kettő éppen nem egy.”

JEGYZETEK

1. Hosszas előkészítő munka után fogadták el az UNESCO Közgyűlésének 32. ülésén, 2003. október 17-én a szellemi kulturális örökség védelméről szóló nemzetközi egyezményt, mely 2006. áprilisától lépett életbe. E konvenció megszületésének (és ratifikálásának) köszönhetően a szájhagyomány útján terjedő tradíciók és kifejezések, az előadóművészetek, társadalmi gyakorlatok, rituálék és népszokások, valamint a hagyományos népművészetek védelmére és megőrzésére mostantól kezdve megfelelő jogi eszköz is létezik – adja hírül a Magyar UNESCO Bizottság honlapja. Az egyezmény előírja többek között a megfelelő nemzeti intézményrendszer kiépítését, egy nemzetközi kormányközi bizottság felállítását a szellemi kulturális örökség védelmére, valamint két lista összeállítását: jelesül az emberiség szellemi örökségének reprezentatív listáját és a sürgős védelemre szoruló szellemi örökség-listát. Alapítása óta a nemzetközi kormányközi bizottság többször is összeült; legutóbb Odaiba szigetén, a tokiói öbölben 2007. szeptemberében. A tokiói ülés megerősítette a korábbiakat: a cél az eleven örökség védelme. Lásd bővebben az alábbi internetcímen: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00107> (letöltés: 2007. november).
2. <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-HU-PDF.pdf>.
3. http://www.unesco.hu/documents/2006_evi_xxxviii.pdf (letöltés: 2008. április 4-én).

IRODALOM

SONKOLY GÁBOR

2008 Nemzeti örökség – világörökség. A kulturális örökség-paradigma. *In* Atelier-iskola. Granasztói György tiszteletére. Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor, szerk. Budapest: Atelier.